

TABERÎ TEFSİRİNİN DİRÂYET METODU

THE METHOD OF DIRAYA ON TABERÎ'S TAFSİR¹

Dr. Öğr. Üyesi Hacı Önen
Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3534947>

Özet

Tefsirler genellikle rivâyet ve dirâyet tefsirleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Ancak dirâyet tefsirlerinde rivâyetler kullanıldığı gibi, rivâyet tefsirlerinde de dirâyet örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı tefsirleri, rivâyet ağırlıklı ve dirâyet ağırlıklı tefsirler şeklinde iki kısma ayırmanın daha doğru olduğunu söyleyebiliriz. Taberî tefsiri, rivâyet tefsiri olarak bilinmesine rağmen, dirâyet tefsirlerinin özelliklerini de taşımaktadır. Taberî, dirâyet tefsirini dil bilgisi ve yapısına dayalı olarak yapmaktadır. Ayrıca Taberî, farklı konular hakkındaki tercihlerini ortaya koyarken dirâyet tefsiri yapmaktadır. Bu çalışmamızda Taberî tefsirinin dirâyet metodu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Taberi, Dirâyet, Kur'an, Ayet

Abstract

Works on tafseer have generally divided into two: traditional tafseers (that are based on reports) and rational tafseers. But reports are used in books of rational tafseers and rational explanations are used in traditional tafseers. Therefore, it is possible to say that tafseers are divided into tradition-oriented and rational-oriented ones. Although Taberî's tafseer is known as traditional tafseers, it also carries the characteristics of the rational tafseers. Taberî makes the tafseer of verse based on grammar and structure of language. In addition, while Taberî presents his preferences about different subjects, he performed his preferences. The method of rational tafseers was discussed on Taberî's tafseer in the study.

Key Words: Tafseer, Taberi, Diraya, Quran, Verse

---

¹ Bu makale, yazarın Taberî Tefsirinin Dirayet Boyutu adıyla yayınlanmış olan Doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca bu çalışma, 4. Uluslararası Kur'an'ı Yeniden Düşünme Kur'an Çalışmalarının İlk Üç Yüz Yılı, Adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

İslam ilim tarihinde, önemli yerlere gelmiş ve ansiklopedik bir birikime sahip birçok âlim yetişmiştir. Bahsi geçen özelliklere sahip olan ve İslam ilim tarihinde derin izler bırakan velûd âlimlerden biri de Taberî'dir. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camiu'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an* adlı eseri ile tefsir tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur.

Taberî, hicrî 224 veya 225 yılında Taberîstan'ın Amul şehrinde doğmuştur.² Taberî eğitimine ilk olarak Amul'da başlamıştır. Babası, onunla ilgili bir rüya görmüş, bu rüyanın etkisiyle oğlunu ilme teşvik etmiş ve ilim yolunda ona her türlü yardımı sağlamıştır.³

Taberî, çocukluğundan ömrünün sonuna kadar ilimle meşgul olmuş, ilim için çokça yolculuklar (rihleler) yapmış bir âlimdir.⁴ On iki yaşında (h. 236) ilk ilim yolculuğuna başlayan Taberî, artık memleket memleket dolaşacaktır. Taberî, önceleri Fars ülkesinde yaşadığı şehire yakın yerlere yolculuk yapmaya başlamıştır. Taberîstan şehirleri arasında gidip gelmiştir. Daha sonra Rey ve çevresine yolculuk yapmış, gece gündüz tefsir, tarih, luğat ve hadis âlimlerinden ilim tahsil etmiştir.⁵

İlim yolculuklarından sonra o, memleketini özlemiş, Mısırdan ayrılıp Taberîstan'a dönmüştür. Ancak Taberî, uzun süre memleketinde kalmamış,⁶ tekrar Bağdat'a gitmiştir. Artık Taberî ömrünün sonuna kadar Bağdat'ta kalacaktı.⁷ Taberî, Bağda'ta 16 Şubat 923 yılına rastlayan hicrî 26 Şevval 310'da vefat etmiştir.⁸

Taberî, hicrî 3. yüzyıl ile 4. yüzyılın başında yaşamış bir alimdir. Taberî, *Camiu'l-Beyan* adlı tefsirinin yazımını hicrî 270 (883) yılında tamamlamıştır. Buna göre Taberî, tefsirini 3. yüzyılın sonlarına doğru tamamlamıştır.

A-RİVAYET VE DİRÂYET TEFSİRİ BAĞLAMINDA TABERÎ TEFSİRİ

Tefsirler genellikle rivâyet ve dirâyet tefsirleri şeklinde ikiye ayrılrsa da, dirâyet tefsirlerinde rivâyetler kullanıldığı gibi, rivâyet tefsirlerinde de dirâyet örneklerine

² Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XVIII, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, b.t.y, s. 48.

³ Hamevî, *a.g.e.*, XVIII, s. 49.

⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siretu A'lemin-Nubela*, XIV, Beyrut 1984, s. 490.

⁵ Muhammed ez-Zuhaylî, *el-İmamu't-Taberî, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1999*, s. 38.

⁶ Zuhaylî, *el-İmamu't-Taberî*, s. 43,44.

⁷ Zehebî, *a.g.e.*, XIV, s. 229.

⁸ Karl Brokelman, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, II, Çev. Mahmud Fehmi Hicazî, Heyetu'l-Misriyyil-'Âmme li'l-Kuttâb, 1993, s. 47.

rastlanmaktadır. Bundan dolayı tefsirleri, rivâyet ağırlıklı ve dirâyet ağırlıklı tefsirler şeklinde iki kısma ayırmanın daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Taberî tefsiri, rivayet tefsiri olarak bilinmesine rağmen, dirâyet tefsirlerinin özelliklerini de taşımaktadır. Taberî'nin, söz konusu eseri rivâyet ağırlıklı bir tefsir olsa da, onun tefsirinin dirâyet boyutunun da ihmal edilmemesi gerekir. Kendisinden önceki tefsir görüşlerini ce'm eden Taberî, aynı zamanda eserinde kendi görüş ve tercihlerini ifade etmiştir. Biz de Taberî tefsirinin rivayet ağırlıklı bir tefsir olduğunu kabul ediyoruz. Ancak bu tefsirde dirâyet de önemli bir yer tutmaktadır.

Nitekim İsmail Cerrahoğlu da Taberî tefsirinin sadece bir rivayet tefsiri olmadığını şöyle ifade etmektedir:

“Taberî'nin bu tefsiri, evveleminde âyetin âyetle ve âyetin sünnetle tefsirine dayanır, eğer bu deliller mevcut değilse sahabe, tabiin ve daha sonra gelen âlimlerin sözlerine itimad eder. Eğer bu delilleri bulamazsa, Arap dil bilgisine dayanarak âyetleri açıklamaya çalışır. Bu bakımdan onun eseri me'sur tefsir türüne girse de, onda tenkid ve tercih gibi hususların bulunması, ona ayrı bir özellik verir.”⁹

B-TABERİ TEFİRİNİN MUKADDİMESİNDEKİ METODU

Müfessirler, genel olarak tefsirlerinin mukaddimesinde kendi tefsir yöntemlerini ortaya koymaktadırlar. Taberî'nin mukaddimesinde de onun tefsir yöntemini bulmak mümkündür.

Taberî, mukaddimesinde tefsiri şu üç kısma ayırmıştır: Sadece Allah'ın bildiği tefsir, Hz. Peygamberin beyanıyla bilinen tefsir ve ehl-i lisanın bildiği tefsir.¹⁰

Taberî'nin bu taksimatından anlaşıldığı gibi o, tefsir ilminin iki şekilde bilinebileceğini kabul eder: Hz. Peygamberden yapılan nakillere dayalı tefsir, Arap dilinin bilinmesi ile yapılan tefsir. Bu durumda Taberî'nin yaklaşımında da tefsirin rivayet ve dirâyet şeklinde ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür.

Biz bu çalışmamızda Taberî'nin taksimatındaki üçüncü kısmı araştırdık. Bu kısım da Taberî tefsirinin dirâyet boyutunu oluşturmaktadır.

⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996, II, s. 133.

¹⁰ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, b.t.y, I, s. 39.

C-TABERÎ TEFSİRİNİN DİRÂYET YÖNÜ

Taberî, tefsir yaparken kendi görüşlerini de beyan ettiği için onun tefsirini, rivayet ve dirâyeti cem eden bir tefsir olarak değerlendirmek mümkündür.¹¹ Taberî'nin tefsirinde rivayetlere yönelik olarak yapmış olduğu tenkid ve tercihlerden dolayı onun tefsiri dirâyet tefsir özelliği de taşımaktadır.¹² Bir başka ifadeyle Taberî tefsirinde, birçok dirâyet örneklerine rastlanmaktadır.

Taberî tefsirini okurken, tercih ve dirâyette Taberî'nin sahih habere ters düşmemeye özen gösterdiğini gözlemek mümkündür. Nitekim Taberî bir kısım te'vilin sadece Hz. Peygamber'in açıklamasıyla bilinebileceğini ifade etmiştir. “Allah, bu te'vilin ilmını sadece Hz. Peygamber'e has kılmıştır. Ancak bu te'vilin ilmına diğer kulların da ihtiyacı vardır. Bunun ilmına sadece Hz. Peygamber'in âyetlerin te'vilini beyan etmesiyle ulaşabilirler.”¹³

Taberî, bu kısım te'vilin nelerle alakalı olduğunu şöyle açıklar: Bu, emir, nehiy, vacip, mendub, irşad, Allah'ın hakları, hadler ve buna benzer hükümlerle ilgili âyetlerin te'vidir. Ümmet bu âyetlerin te'viline sadece Hz. Peygamberin yaptığı açıklamalarla ulaşabilir.¹⁴

Taberî'nin şu açıklaması onun tefsir anlayışını özetler niteliktedir:

“Kullar içinde Kur'an'ın te'vili bilgisine ulaşmada, hakka en çok isabet eden müfessirler, tefsir ve te'vil ettiği şey hususunda delili en açık olanlardır. Bunlar (sair ümmetinden) değil Rasûlullah'tan gelen haberlerle te'vil yapanlardır. Bu tür tefsir ya bulunan meşhur nakille olur, ya da meşhur nakille olmaz. Bu da ya adil kişilerden gelen nakille olur veya onun sıhhatini gösteren bir delaletle olur. Yine müfessirlerin hakka en yakın olanı, tercüme ve beyan ettiği hususlarda delili (burhan) en açık olanlardır. Bunlar lisan cihetiyle te'vilin ilmına ulaşanlardır. Bu da ya Arap şiirleriyle istişhad etmekle ya da maruf, meşhur Arap lügat ve konuşmalarıyla olur. Bu müevvil ve müfessir, te'vil ve tefsir ettiği zaman, te'vil ve tefsirinde selef, sahabe, imamlar, halef, tabiin ve ümmetin u'lemasının sözlerinin dışına çıkmayan müfessirlerdir.”¹⁵

Taberî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi o, tefsirde öncelikle Hz. Peygamberden nakledilen sahih habere önem verir. Müfessir kendi görüşü ile tefsir yaparken, Arap dilinin imkanlarına dayanır.

¹¹ Muhammed Bekr İsmail, *İbn Cerir et-Taberî ve Menhecuhu fi't-Tefsir*, Daru'l-Menar, Kahire 1999, s. 32.

¹² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İfav yay. İstanbul 2014, s. 135

¹³ Taberî, a.g.e., I, s. 48.

¹⁴ Taberî, a.g.e., I, s. 39.

¹⁵ Taberî, a.g.e., I, s. 48.

Taberî, tefsirinin mukaddimesinde âyetleri te'vil edilebilirlik açısından, üç kısma ayırdığını ifade etmiştir. Bu tasnif Taberî'nin te'vil anlayışını özetler niteliktedir:

- a. Kıyametin vakti, Hz. İsa'nın nüzulu gibi sadece Allah'ın bildiği te'vil,
- b. Allah'ın farzları ve yasakları gibi sadece Hz. Peygamberin bildiği te'vil
- c. Arap dili ile bilinen te'vil¹⁶

Taberî'nin bu taksimatı, dirâyet tefsirinin sınırlarını belirler. Bu taksimata göre dirâyet tefsiri yapan kişi, Arap dil yapısı ve bilgileri ile tefsir yapmalıdır. Kur'an Arap diliyle nazil olduğu için te'vil yapan kişi, bu dilin imkanlarına dayanmalıdır. Çünkü ilahî hitabın dili, muhatapların dili ile uyum içindedir¹⁷

Taberî, Allah'ın kelamı ile muhatapın kelamı arasındaki uyumu şöyle açıklar: “Hz. Muhâmmed'e(sav) inen Allah'ın kitabının manaları, Arap kelamının manalarına muvafık olmalıdır.”¹⁸ Arap kelamının icâz, zahir, hazf, ihtisâr, iksâr vb. özellikleri Kur'an'da da vardır.¹⁹

1-Taberî Tefsirinde Dil-Muhatap İlişkisi

Dirâyet tefsir metodunu Arap dil bilgisine dayandıran Taberî'nin beyan bilgi sistemine mensup olduğunu²⁰ ve İmam Şafiî'nin beyan teorisinin etkisinde²¹ olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi İmam Şafiî, Kur'an kelamını Arap dilinin fitratı açısından ele almaktadır.²²

İmam Şafiî bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Allah, kitabında Araplara anladıkları dille hitap etmiştir. Araplar geniş bir dile sahip olsalar da, o dildeki anlamları biliyorlardı. Allah'ın kitabındaki fitratı şöyledir: Allah, âmm-zâhir bir şekilde hitap eder, bununla âmm-zâhir kast edilir. İfadenin evveli ile sonundan müstağni olunur. Ya da O, âmm-zâhir ile hitap eder, bununla âmm kast edilir, ancak buna hass da dahil olur. Bu durumda hitabın bir kısmı ile

¹⁶ Taberî, a.g.e., I, s. 48.

¹⁷ Taberî, a.g.e., I, s. 12.

¹⁸ Taberî, a.g.e., I, s. 12.

¹⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 12.

²⁰ Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, s. 22.

²¹ Mustafa Öztürk, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefilik ve İlimli Zahirilik", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu, 2010, Konya, s. 38.

²² Muhammed b. İdris eş-Şafiî, *er-Risale*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, b.t.y., s. 52.

istidlal edilir. Ya da O, âmm-zâhir ile hitap eder, hass kast edilir. Ya da zâhir ile hitap eder, kast edilenin zâhir olmadığı siyaktan anlaşılır.”²³

Şafîî'nin bu açıklamalarından anlaşıldığı gibi Allah'ın vahiydeki fitrî hitabı şu şekildedir:

- a. Âmm-zâhir bir hitapla âmm-zâhirin kast edilmesi.
- b. Âmm-zâhir bir hitapla âmm ve hâssın kast edilmesi.
- c. Âmm-zâhir bir hitapla hâssın kast edilmesi.
- d. Zâhir bir hitap olduğu halde, zâhirin kast edilmediğinin siyaktan anlaşılması.

Taberî'ye göre ise, sözün ilk ve doğal hali zâhir ve âmm olmasıdır. Ona göre asıl olan sözün zâhiridir. Zâhirin dışına çıkılması ise arızî bir durumdur. Taberî, bunu şöyle ifade eder: “Allah'ın, kitabında veya Peygamberin diliyle, emrederek veya yasaklayarak ortaya koyduğu hükümler, zâhir-âmm üzeredir. Bâtın-hâs üzere değildir.”²⁴“Allah, muradının husus olduğunu açıklamadıkça, Allah'ın Kur'an'da bildirdiği hükümler zâhir mana üzeredir.”²⁵

Taberî, insanın Kur'an'la ilgisini hitap-muhatap ilişkisi içinde ele almaktadır. ”Birinin, muhatabın anlamadığı bir dille muhataba hitap etmesi, açıklayıcı bir durum değildir.”²⁶ O halde Allah, muhatabın anladığı bir dille muhataba hitap eder.

Taberî, hitap-muhatap ilişkisini şöyle açıklar: “Allah insanlardan bir Rasûlü, risaletiyle muhatabın anlayacağı bir beyan ve dil ile gönderir. Eğer muhatap, kendisine hitap edeni ve gönderileni anlamazsa, muhatabın hitap ve risaletten önceki ve sonraki hali aynı olur.”²⁷

Taberî'nin bu yaklaşımını bir örnekle açıklamak mümkündür. Taberî, "Bir de Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır.' dediler. Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”²⁸ âyetini tefsir ederken şu açıklamayı yapar: Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır." ifadesiyle, Allah'ın hayrının ve rızık vermesinin az olduğunu ifade etmek istiyorlardı. Verme işi el ile olur. İnsanlar, birinin cömert veya cimri olduğunu ifade etmek için el kelimesini kullanırlar. Bu durumda mevsufun sıfatı, ele izafe edilmiş olur. Bir Arap şiirinde şöyle bir ifade

²³ Şafîî, *a.g.e.*, s. 52.

²⁴ Taberî, *a.g.e.*, I, s. 402.

²⁵ Taberî, *a.g.e.*, II, s. 534.

²⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, s. 11.

²⁷ Taberî, *a.g.e.*, I, s. 11.

²⁸ 5/Maide, 64.

kullanılmıştır: “Senin elin cömertlik elidir.” Burada mevsufa ait bir sıfat (cömertlik), ele izafe edilmiştir. Bu, Arap keliminde bulunan bir kullanımdır. Allah Araplara bildikleri, kullandıkları dil ile hitap etmiştir. Âyette "O'nun iki eli de açıktır." buyurulmuştur. Yani Allah'ın kulların rızkını verme konusunda eli açıktır.²⁹

Taberî, Allah'ın Araplara anladıkları dille hitap ettiğini ifade ederken, Allah kelamının muhatabın diliyle aynı yapıda olduğuna dikkat çekmektedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi Kur'an Arap dilinin üslup özelliklerini kendi içinde barındırmaktadır.

2-Taberî'nin Tercih Anlayışı

Taberî, tefsirinde birçok konuda tercihlerde bulunmaktadır. Taberî'nin te'vil ve tercih anlayışı, genel olarak dil çerçeveli bir zemin üzerine oturmaktadır. Ancak Taberî, dil dışında sözelimi rivayetler, fikhî konular gibi farklı konularda da tercihlerde de bulunmaktadır.

Taberî'nin tefsir tercihleri konusunda bir çalışma yapan Atik Aydın, Taberî'nin tercihleri konusunda şöyle bir çerçeve çizmektedir: “Her ne kadar Taberî, tercihlerinin ekseriyetini dilsel ve usûlî ölçütleri esas alarak yapmışsa da, (...) beyan bilgi sitemimin bir mensubu olarak icma ve sünnet gibi bilgi kaynaklarını da göz ardı etmemiştir. Nitekim onun, sünnet ve icma ölçütlerine bağlı olarak yaptığı tercihler azımsanmayacak miktardadır.”³⁰ Aydın, Taberînin tefsirinde 967 tercih yaptığını belirtir: “Bu tercihlerin 840 gibi büyük çoğunluğu dilsel ve usûlî ölçütlere bağlı olarak yapılan tercihlerdir. Taberî, dilsel ve usûlî ölçütleri, Kur'an'ın zahiri olarak ifade ettiği gibi, zahir kelimesini de lügavî çerçevede de olsa, bir anlama yöntemi olarak kullanmaktadır.”³¹

Taberî'nin tercihlerini genel olarak şu kısımlara ayırmak mümkündür:

1. Rivayet tercihleri,
2. Te'vil ve anlama dayalı tercihler,
3. Fikhî tercihler,
4. Kelamî tercihler,
5. Nahiv ve Sarf tercihleri,
6. Lügat tercihleri,

²⁹ Taberî, a.g.e., VI, s. 356.

³⁰ Atik aydın, a.g.e., s. 108.

³¹ Atik aydın, a.g.e., s. 108.

7. Kırâat tercihleri,
8. Nüzul sebeplerine dair tercihler,
9. Neshe dair tercihler.

Taberî, belli ölçütlere dayanarak tercihler yapar. Bu ölçütleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kur'an,
2. Sünnet,
3. İcma,
4. Kıyas,
5. Aklî delalet,
6. Zahir,
7. Umum,
8. Arap dili,
9. Âyetin muhatabı
10. Âyetin siyakı,
11. Tarihî gerçekler,
12. Tabîî gerçekler.³²

D-TABERİ TEFSİRİNİN DİRÂYET KAYNAKLARI

Taberî tefsirinin dirâyet boyutunun, dil bilgisi ve yapılarına dayandığını ifade etmiştik. Taberî tefsirinin dirâyet kaynakları, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, kelime tahlilleri, tefsirde nahiv ilminden yararlanma, tefsirde sarf ilminden yararlanma ve tefsirde şiirle istişhad gibi konulardan meydana gelmektedir.

1-Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ın tefsir kaynakları arasında ilk sırayı şüphesiz, yine Kur'an'ın kendisi yer alır. Kur'an'ın Kur'an'la açıklanması tefsir geleneğinde en önemli yöntemlerden biri olarak görülmüştür.³³ Çünkü Kur'an'da mücmel konular bir başka yerde tefsir edilmiş, kısaca ifade edilen konular ise bir başka yerde geniş bir şekilde açıklanmıştır.³⁴

³² Atik Aydın, *a.g.e.*, s. 169.

³³ İsmail Aydın, *Tefsir Tarihi*, Tibyan yay., İzmir 2014, s. 14.

³⁴ Celaleddin Abdurrahman es-Suyutî, *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'an*, Daru İbn Kesir, 2006, Beyrut, II, s.1197.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivayet tefsirinin mi yoksa dirâyet tefsirinin mi kaynağı olduğu hususu tartışma konusu olmuştur. Kimi araştırmacılar, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, rivayet tefsirinin bir unsuru olarak ele almıştır.³⁵ Kimi araştırmacılar da Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, hem rivayet tefsirinin kaynakları³⁶ hem de dirâyet tefsirinin kaynakları³⁷ arasında sayarak orta yolu bulmaya çalışmıştır.

Biz Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, dirâyet tefsirinin kaynaklarından biri olarak ele aldık. Çünkü çoğunlukla tefsir eden âyet, müfessirin dirâyeti ile belirlenmektedir.³⁸ Bu noktadan bakılınca âyetler arasındaki münasebetin tespit edilmesine dayanan Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, pekâlâ dirâyet tefsirinin unsurlarından biri olarak görülebilir. Nitekim bu çeşit tefsirin, dirâyet tefsirinin en önemlilerinden sayılan Fahrüddin er-Razî'nin (640/1207) tefsirinde, Taberî'nin tefsirinden çok daha fazladır.³⁹

Zerkeşî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metod olarak teklif etmektedir.⁴⁰ Ancak o, bu konu üzerinde fazla durmamaktadır.⁴¹ Bu sorunun Zerkanî'nin tasnifiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür.⁴² O, rivayet tefsirinin kaynaklarını üçe ayırmaktadır: Kur'an, sünnet ve sahabe kavli.⁴³ Zerkanî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini rivayet tefsirinin kaynakları arasında sayarak, bu konudaki yanlış anlamayı başlatmıştır.⁴⁴

Kur'an âyetleri kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Kur'an, yapısı icabı kesin sınırlarla konulara ayrılamaz. Aynı şekilde Kur'an'ın bölümlere ayrılıp başlıklar altında toplanması da imkansızdır. Çünkü Kur'an başlangıçta hitap özelliği taşımaktaydı. Kur'an'ı teşkil eden parçalar öylesine iç içedir ki, çoğu zaman birbirinden ayrılıp belli bir maksada matuf kullanılamamaktadır. Bazı durumlarda herhangi bir bölümü, bir yandan o âyetin

³⁵ Hasan Yunus Hasan Ubeyd, *Dirasatun ve Mebahisun fi Tarihi't-Tefsir ve Menahici'l-Ulema*, Merkezu'l-Kitap, Kahire, b.t.y., s.20.

³⁶ Ömer Muhyiddin Hurî, *Menhecû't-Tefsir 'inde'l-İmami't-Taberî*, Dimeşk 2008, s.136.

³⁷ Hurî, a.g.e., S.148.

³⁸ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitabiyat Yay., Ankara 2003 *Tefsir Faaliyetleri*, s. 103.

³⁹ Mehmet Akif Koç, a.g.e., s.103.

⁴⁰ Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *El-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, II, s.173-177.

⁴¹ Zerkeşî, a.g.e, II, s.173-177.

⁴² Mehmet Akif Koç, a.g.e., s.105.

⁴³ Muhammed Abdulaziz ez-Zerkanî, *Menahilu'l-İrfan fi 'Ulum'l-Kur'an*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1990, I, s. 340.

⁴⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Akif Koç, a.g.e., s.103-107.

hedeflediği mana ile yakından ilgili iken, öte yandan başka âyetlerle irtibatlandırıldığında tali derecede tamamen farklı bir hedef gözetilebilmektedir.⁴⁵

Kur'an tekrar tekrar okununca, en küçük birimi olan harflere, kelimelere, yan cümlelere, ana cümlelere, cümlelerden müteşekkil âyetlere ve bu âyetlerin oluşturduğu daha büyük pasajlara kadar her Kur'an parçasının başlı başına görevler yüklendiği gibi, Kur'an bütünlüğü içinde, birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu gözlenir.⁴⁶

Dolayısıyla Kur'an'ın bir kısmı, diğer bir kısmını açıklayan bir niteliktedir. Bazen mücmel bir âyeti bir başka âyet açıklamaktadır. Bazen mutlak bir âyet, mukayyed hale getirilmektedir. Aynı şekilde bazen âmm bir âyet, tahsis edilmektedir.⁴⁷

Taberî Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yöntemi hakkında şöyle açıklama yapar: Bir âyetin başka bir âyetle te'vili daha evladır.⁴⁸ Yine Taberî muhkem âyetlerin bir kısmının Allah'ın beyanıyla bilindiğini ifade eder. O, muhkem âyetleri iki kısma ayırır. 1. Tek bir anlama gelen ve sadece bir te'vili olan muhkem âyetler: Biri bu kısımdan olan muhkem âyetleri duyduğunda bir açıklamaya ihtiyaç duymaz. 2. Birkaç anlama gelebilecek muhkem âyetler: Muhkem âyetler birçok vecih, te'vil ve manaya açık olursa, murad edilen mananın delaleti ya Allah'ın açıklamasıyla veya Hz. Peygamber'in açıklamasıyla bilinir."⁴⁹

Taberî'nin bu açıklamalarından da anlaşıldığı gibi, o, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme metodunu kullanmıştır. Taberî, bu Kur'anî bütünlüğü göz önüne alarak, ayetleri te'vil ederken, bazen açıklayıcı olarak başka âyetlere müracat etmektedir. Sözelimi Taberî, "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine değil."⁵⁰ âyetini tefsir ederken nimet verilenlerin, melekler, nebîler, sıdıklar, şehitler ve salihler olduğunu belirtir. Taberî, bunun şu âyete benzediğini ifade eder:⁵¹ "Eğer kendilerine verilen öğüdü tutsalardı, haklarında hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu. O zaman kendilerine elbette katımızdan büyük bir mükafat verirdik. Onları elbette doğru yola iletirdik. Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği

⁴⁵ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, Şule Yay., İstanbul 2008, s. 20, 21.

⁴⁶ Halis Albayrak, a.g.e., s.21,22.

⁴⁷ Muhammed Bekr İsmail, a.g.e., S.33.

⁴⁸ Taberî, a.g.e., I, s.165.

⁴⁹ Taberî, a.g.e., III, s. 206.

⁵⁰ 1/Fatiha, 7.

⁵¹ Taberî, a.g.e., I, s. 87.

Peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler, bunlar ne güzel arkadaştır."⁵²

Taberî, kelimelerin anlamını tespit etmek için de âyetlerle istihsad eder. Taberî, "Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."⁵³ âyetinde geçen *istihya* kelimesinin korkma, çekinme anlamında olduğunu belirtir. O halde âyetin anlamı şöyle olur: "Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten korkmaz." Taberî şu âyetle istihsad eder:⁵⁴ "İnsanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı."⁵⁵

Taberî, âyetlerin te'vilinde Kur'an'ın bütünlüğü göz önüne alınmadan yapılan te'vili eleştirmektedir. Taberî, "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."⁵⁶ âyetini tefsir ederken şu açıklamayı yapar: Bu münafıkların "Allah'a ve ahirete inandık."⁵⁷ Sözüyle iman izhar ederek aydınlanmayı istemeleri, ateş yakarak aydınlanmak isteyen kişinin durumuna benzer.⁵⁸

Taberî, bu konuda müteevvil olarak nitelendirdiği birinin görüşünü nakledip eleştirir. Bu görüşe göre, ateşin aydınlığı onların imanından kaynaklanmaktadır. Nurlarının giderilmesi ise, irtidatlarından kaynaklanmaktadır. Bu görüşe göre insanlar ya mü'mindir veya kafirdir, üçüncü bir grup yoktur. Bazı kişilerin münafık olarak anılmasının sebebi, bu kişilerin önce iman üzere olmaları, daha sonra irtidat etmeleridir. Taberî, bu görüşün yanlış olduğunu belirtir. Taberî'ye göre en evla te'vil, âyetin âyetle ile te'vil edilmesidir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Münafıkların iman ikrarında bulunmak suretiyle aydınlanmayı istemeleri, ateş yakarak aydınlanmak isteyen kişinin durumuna benzer.⁵⁹

2-Kelime Tahlilleri

Kur'an'da geçen kelimelerin manalarını anlama çabaları sahabe devrinden itibaren başlamıştır. Bütün insanların aynı kavrayış ve bilgi seviyesinde olmayışları ve Kur'an'ın salât,

⁵² 4/Nisa, 66, 67, 68, 69.

⁵³ 2/Bakara, 26.

⁵⁴ Taberî, a.g.e., I, s. 206.

⁵⁵ 33/ahzab, 37.

⁵⁶ 2/Bakara, 17.

⁵⁷ 2/Bakara, 8.

⁵⁸ Taberî, a.g.e., I, s. 162.

⁵⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 165.

zekat vb. kelimelere yeni anlamlar yüklemesi onu anlama çabalarını ortaya çıkaran başlıca sebeplerdir.⁶⁰

Taberî tefsirinde, dirâyetin önemli kısmı, kelime tahlillerinden oluşmaktadır. Taberî, 464 kelimenin tahlilini yapmaktadır. Kelimelerin anlamsal boyutunu tahlil eden Taberî, kelimelerin anlamını tespit etmek için çoğu zaman şiire de müracat etmektedir.

Bilindiği gibi bir cümlenin anlaşılması için cümlede geçen kelimelerin anlamının bilinmesi gerekir. Taberî, genel olarak önemli bulduğu ve anlaşılması zor kelimelerin tahlilini yapar. O, isimlerin tahlilini yaptığı gibi fiillerin de tahlilini yapar. Kelime tahlillerinde bazen örnek olarak âyetlerden örnekler zikreder, bazen de şiirle istihsad eder.

Taberî, kelimelerin anlamlarını tespit ederken uyulması gereken bazı hususlara işaret etmektedir. O, kelimelerin anlamlarının, Arapların kullanımına göre belirlenmesi gerektiğini ifade eder: “Bir delilin bulunduğu durumlar hariç, birinin Arapların genel olarak bir manada kullandığı bir kelimeyi başka bir manaya nakletmesi caiz olmaz.”⁶¹

Taberî’ye göre, bir kelimenin birkaç anlamı varsa, bir delil bulunduğu takdirde kelimenin bu manalardan bazısına hamledilmesi mümkündür.⁶² Ayrıca Taberî’ye göre durum gerekli kıldığında kelimeler, farklı anlamlara hamledilebilir.⁶³

Kelime tahliliyle ilgili belli kuralları ortaya koyan Taberî, tefsirinde bu kuralları uygulamıştır. Taberî, sadece kavramlaşmış kelimeleri tahlil etmez, aynı zamanda fiilleri de tahlil eder. O, bazen birden fazla manaya gelen, anlaşılması zor fiilleri tahlil eder.

Bakara sûresinin 102. âyetinde *وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ* “Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler.” geçen *tetlu* fiilinin anlamıyla ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:

a. Bu fiil “konuşuyor, haber veriyor, rivâyet ediyor” anlamlarına gelir. Mesela adamın Kur'an’ı tilavet etmesi okuması anlamındadır. Bu görüşe göre şeytanlar, sihri insanlara naklediyor ve öğretiyorlardı.

b. *Tetlu* fiili, uymak, rivâyet etmek anlamındadır.

⁶⁰ Harun Ögmüş, *Kur’an Yorumunda Şiirin Yeri*, İsam Yay., İstanbul 2010, s. 84.

⁶¹ Taberî, a.g.e., I, s.162.

⁶² Taberî, a.g.e., I, s.159.

⁶³ Taberî, a.g.e., I, s.213.

Taberî, bu görüşleri naklettikten sonra “O, şunu okudu, izledi.” şeklindeki bir cümlenin Arap kelimelerinde iki anlama geldiğini belirtir. Birincisi bu cümlede geçen *yetlu* fiili izlemek, ittib’a etmek anlamına gelir. Şu âyette de bu anlamda kullanılmıştır: “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (izleyecek).”⁶⁴ Bu kelimenin diğer anlamları, okuma ve öğrenmedir. “Biri Kur'an okuyor.” cümlesi, onu okuyor ve öğreniyor, demektir. Taberî, bu iki manadan hangisinin kastedildiğine dair bir haber mevcut olmadığı için iki mananın da caiz olduğunu belirtir.⁶⁵

Taberî, “Onlar ki ğayba inanırlar ve namazı kırlarlar.”⁶⁶ âyetinde geçen *yukimune* fiilini açıklar: Namazın ikamesi, ölçü, farz ve vacibiyle namazın eda edilmesidir. Mesela çarşıda alış-veriş yapıp, çarşı tatil edilmezse, “Kavim, çarşı işini yerine getirdi.” denir.⁶⁷

Taberî, tefsirinde isimlerin tahlilini yaparken, anlaşılması önem arz eden kelimeleri seçer. Sözelimi o, Allah kavramını tahlil eder. Allah, herkesin ilah kabul ettiği ve bütün mahlukatın ibadet ettiği zattır. O, Allah lafzıyla ilgili akla gelen bazı soruları yanıtlar.

“Allah kelimesinin *fee'le-yefe'lu* vezninde bir aslı var mı?” sorusunu Taberî, şöyle yanıtlar: Bu Araplardan semaî olarak işitilmemiştir, ancak istidlalen vardır. Yine “*uluhiyetin* ibadet anlamında, ilahın mabud anlamında kullanılmasına ve bu kelimenin *fee'le-yefe'lu* vezninde bir aslının bulunmasına delalet eden nedir?” sorusunu şöyle yanıtlar: Bir adama ibadet ediliyorsa ve ondan Allah’tan istenen şeyler isteniyorsa, o kişi için “Falan kendini ilah sandı.” ifadesi Araplarca kullanılır. *Teehhul*, *e-he-le* fiilinden türemiştir. *E-he-le* “Allah’a ibadet etti.” demektir. Allah kelimesinin aslı ilahtır. İlah kelimesi şu şekilde Allah kelimesine dönüşür: İlah kelimesinin *fau'l-fiili* düşürülür, *aynu'l-fiildeki* lam ve elifle beraber zaid olan lam, yan yana gelmiş olur, daha sonra iki lam idğam edilir. Böylece Allah kelimesinin lamı şeddelenmiş olur.⁶⁸

Taberî, dünya kelimesiyle aynı kökten türeyen *edna* kelimesini de tahlil eder. Bir Arap lugatında bu kelimenin aslında hemze vardır (*denee*). Başka lugatta bu hemze terk edilmiştir (*denâ*). *Edna*, kıymet itibariyle daha küçük ve daha alçak anlamlarına gelir. Bir adam için

⁶⁴ 10/Yunus, 30.

⁶⁵ Taberî, a.g.e., I, s. 515.

⁶⁶ 2/Bakara, 3.

⁶⁷ Taberî, a.g.e., I, s. 120.

⁶⁸ Taberî, a.g.e., I, s. 64.

deniyyun sıfatı kullanılınca, bu onun alçak, değersiz biri olduğu anlamına gelir. Bu kelime hemzeli de kullanılır. *Edna* kelimesi en yakın anlamına da gelir.⁶⁹

Taberî, iman ve küfür kelimelerini de açıklar. *Küfr* inkâr, iman tasdik ve ikrardır. İman Allah'ı, Rasûllerini, Rasûller vasıtasıyla gönderilen dini tasdik etmektir. Küfür ise bunu inkâr etmektir.⁷⁰ *Küfr* kelimesi inkâr anlamına geldiği gibi örtmek ve gizlemek anlamına da gelir.⁷¹

3-Tefsirde Nahiv İlminden Yararlanma

Arap dilbilimciler, grameri sarf ve navih şeklinde iki kısma ayırmıştır. Biri fiil kök ve tasriflerini, isim ve sıfatlarının yapılışını, bunların müennes, tesniye ve cemi'lerini vb. ihtiva eden ve böylece yalnız teker teker kelimelerin şekilleri ile meşgul olan şekil bilgisi (sarf), diğeri ise dar anlamı ile sentaks, yani nahiv ilmi.⁷²

Nahiv ve sarf ilimleri sözün fesahatini korur. “Sözün fesahati ise birbiriyle uyum içinde olan fasih kelimelerin anlaşılır ve dil kaidelerine uygun bir şekilde dizilmesine bağlıdır.”⁷³

“Dilin fesahatini korumayı ve lahni engellemeyi hedefleyen sarf ve nahiv ilimleri ortaya çıkmaya başladıkları ilk zamanlarda birbirinden kati çizgilerle ayrılmamışlardı. Bu sebeple müstakil bir ilim haline gelinceye kadar sarfın konuları da nahvin konuları içinde ele alınmıştır.”⁷⁴

Müfessirler de tefsirlerinde sarf ve nahiv ilminden yararlanmışlardır. Sarf ve nahiv tahlili yapan müfessirler, bu yolla doğru manayı ve Kur'an'ın fesahatini ortaya koymuşlardır. Taberî de bu geleneğe uymuş tefsirinde sarf ve nahiv tahlillerine çokça yer vermiştir.

Arap diliyle ilgili araştırmalarda, sözkonusu dilde iki ekol bulunduğu kabul edilmiştir: Basra ekolü ve Kûfe ekolü. Basra ekolu, Arapçadaki genel kullanımları esas aldıkları için, kıyasa uygun olanı tercih etmiştir. Bu bakımdan bu ekol kuralcı bir yapıya sahiptir. Kûfe ekolü ise Araplardan işitilen her kullanıma açık olduğu için kurlsız kullanımlar için de kural koymuştur.⁷⁵

⁶⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 359,360.

⁷⁰ Taberî, a.g.e., VI, s. 133.

⁷¹ Taberî, a.g.e., VI, s. 184.

⁷² Hulusi Kılıç, Arapça Dil Bilgisi Sarf, Rağbet yay., İstanbul, 2005, s.1.

⁷³ Harun Öğmüş, a.g.e., s.72.

⁷⁴ Taberî, a.g.e., s.73.

⁷⁵ Harun öğmüş, a.g.e., s.80.

Taberî de nahiv tahlillerinde bu ekolleri göz önünde bulundurmıştır. Taberî'nin nahiv tahlillerinde daha çok Kûfe ekolüne yakın durduğunu söylemek mümkündür.⁷⁶ Taberî, aşağıdaki âyette geçen *hitta* kelimesinin neden merfu olduğu ile ilgili görüşleri nakleder:

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

“Hani, ‘Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hitta” (ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz.’ demiştik.”⁷⁷

a. Bir kısım Basra nahivcilerine göre, *hitta* kelimesi, *kûlû* emrine mefû'l olan bir cümle içinde merf'u olduğu için ref' olmuştur.

b. Allah bu kelimeyi söylemelerini emretmiştir. Bu kelimeyi bu şekilde söylemek onlara farz kılınmıştır.

c. Bir kısım Kûfeli nahivcilere göre, *hitta* kelimesi *hazihi* zamirine⁷⁸ haber olduğu için merfudur.

e. Bu kelime haberdir ve bir zamirle merfu olmuştur. Bu durumda âyetin manası şöyle olabilir: “Deyin ki, ‘*hitta* nedir?’”

Taberî, *hitta* kelimesinin merfu olması konusunda Kûfeli nahivcilerin görüşüne katılır. Ancak Taberî, sözkonusu kelimeyi mahzup bir haberin mübtedası olarak düşünmektedir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: *Hitta*, bizim secde ederek kapıya girmemizdir. Taberî, bu görüşün kitabın zahirine daha uygun olduğunu ifade eder.⁷⁹

Taberî, âyetlerde geçen kelimelerin irab durumlarını da tahlil eder. O, nahiv tahlili yaparken bazen konuyla ilgili şiirleri naklederek, şiirlerle istişhad eder. O, Bakara sûresinin 215. âyetinde geçen *mâzâ* kelimesini tahlil eder. *يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ* “Sana ne infak edeceklerini soruyorlar.” Bu konuda iki irab vechi vardır:

a. Bu kelime hangi şey anlamına gelir ve *yunfikun* fiiliyle mansubtur. Buna göre kelamın te'vili şöyle olur: “Sana hangi şeyi infak edeceklerini soruyorlar.”

b. Bu kelime merfudur. Merfu olduğu durumda da iki vecih vardır. Birinci veche göre *za*, *ellezi* manasındadır. Bu durumda *ma haber*, *za* ise mübteda olduğu için merf'u olur. *Yunfikun* fiili *za* edatına sıla olur. Taberî, buna örnek olarak şu şiiri zikreder: “Deh! Ubbad

⁷⁶ Taberî, a.g.e., s. 242.

⁷⁷ 2/Bakara, 58.

⁷⁸ *Hazihi* kelimesi, ism-i işarettir. Ancak Taberî, bu kelimeye zamir dediği için biz de aynı ifadeyi kullandık.

⁷⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 346.

sana emredemez. Emin ol ki bu taşıdığım kişi özgürdür.” Bu şiirde *tehmiline* fiili *haza* edatının sılasıdır. Bu durumda kelamın te’vili şöyle olur: “İnfak edecekleri şeyin ne olduğunu soruyorlar.” Merfu olan diğer veche göre ise, *maza*, hangi şey anlamına gelir ve merfu olur.⁸⁰

Taberî, bazen âyetleri tefsir ederken, âyetlerin anlamını tespit etmek için ‘irab açısında cümleleri tahlil eder. O, şu âyetin i’rab tahlilini yapar: *المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ*

“Elif Lâm Mîm Râ. İşte bunlar kitabın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen gerçektir, fakat insanların çoğu inanmazlar.”⁸¹

Âyette geçen *ellezi* sılasıyla birlikte mübteda olmak üzere merfu olabilir. *Hakk* kelimesi haber olduğu için merf’u olur. Bu te’vile göre âyette kast edilen kitap, Kur’andan önceki kitaptır. Ayrıca *ellezi* mecrur da olabilir. Bu durumda kitap lafzına atfedilmiş olur. Bu durumda âyetin te’vili şöyle olur: Bunlar, Tevrat’ın, İncil’in ve Kur’an’ın âyetleridir. Bu durumda *hakk* kelimesi mahzûf *zalıke*’ye haber olduğu için merfu olur.⁸²

4-Tefsirde Sarf İlminden Yararlanma

Sarf ilmi, istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekil değişikliklerini ele alan bilgi dalıdır.⁸³ Sarf ilmi kelimelerin türemesini ve iştikak sonucu kelimelerin kazandığı yeni anlamları inceleyen bir ilimdir. Taberî, âyetlerin anlamını tespit etmek için bazen âyetlerde geçen kelimeleri Sarf ilmi açısından tahlil eder.

Taberî, bazen anlaşılması güç kelimelerin Sarf tahlilini yapar. Sözgelimi o, Bakara sûresinin 72. âyetinde geçen “İtiştiniz.” anlamındaki şu kelimeyi tahlil eder: *فَادَارَأْتُمْ*

Bu kelime asıl itibariyle *tefa’eltum* gibi *fetedar’etum* şeklindedir. *Ta* harfi *dal* harfine mahreç itibariyle yakın olduğundan *ta*, *dal* harfi ile idğam edilir, *dal* şeddelenir. *Dal* sakın kaldığından vasl için kelimenin başına vasl elifi getirilir.⁸⁴ Bilindiği gibi vasl halinde bu elif düşer.

Taberî, bazen kelimeleri i’lal kaidelerine göre inceler. O, şu âyette geçen *mesûbeten* kelimesinin i’lal kaidelerini açıklar: *قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ*

⁸⁰ Taberî, a.g.e., II, s. 413.

⁸¹ 13/Ra’d, 1.

⁸² Taberî, a.g.e., XIII, s. 111.

⁸³ Hulusi Kılıç, a.g.e., s. 1.

⁸⁴ Taberî, a.g.e., I, s. 411.

“De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi?”⁸⁵

Bu kelimenin a'ynu'l-fiili sakın kılındığında, aynu'l-fiilin harekesi fau'l-fiile nakledilir. O harf, bu örnekte *sa* harfidir. Bu kelime *mekuletun* vezindedir.⁸⁶

Taberî kelime vezinlerinden yola çıkarak âyetin anlamını tespit etmeye çalışır. Taberî, “Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”⁸⁷ âyetinde geçen *يخادعون* fiilinin anlamını tartışır. Taberî, bu âyetle ilgili şu şekildeki bir itirazı nakleder: Eğer biri derse, “Biliyorsun ki *mufa’ele* babının müteaddid faili olur. Buna göre ‘Münafıklar kandırdı ve Allah ve mü’minler de kandırdı.’ denilir.” Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: *Müfaale* babından gelen fiiller Arapça’da bazen müşareket (işteşlik) ifade etmezler. O halde buradaki fiil *yehde’u* (Münafıklar aldatır.) anlamındadır. Nitekim *katelekellah* “Allah seninle savaştı.” anlamında değil, “Allah seni kahretsin.” anlamındadır.

Taberî bu izaha katılmadığını belirtmektedir. Ona göre bu fiil müşareket (işteşlik) ifade etmektedir ve iki faile sahiptir. Buna göre münafık diliyle yalan söyleyerek Allah’ı kandırmaya çalışmaktadır, Allah da onları kandırmıştır. Allah’ın kandırması, ahirette kendisini kurtaracak basiretten münafığı mahrum bırakmasıdır. Bu hususta bir başka âyette şöyle buyrulmaktadır: “Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin sakın kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Biz onlara mühleti ancak günahlarını artırınsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.”⁸⁸ Allah, münafıkları cezalandırılmayacakları zannına sahip olmakla kandırmaktadır. “Onlar ancak kendilerini kandırıyorlar.” âyeti onların ceza göreceğine delildir.⁸⁹

Taberî kelimelerin müfredini tespit etmek için sarf ilminden yararlanır. Söz gelimi *nas* kelimesiyle ilgili iki farklı görüşten söz eder. *Nas*, ism-i cemi'dir ve kendi lafzından müfredi yoktur. Bunun anlamından gelen müfredi insan ve *insane* kelimeleridir. *Nas*'ın aslı *unas*'tır. Kelamda çok kullanıldığı için hemze düşmüştür. Bu ikinci görüş kabul görmemiştir, çünkü Araplar, *nas* kelimesinin ism-i tasğirini *nuveys* şeklinde kullanırlar. Bu kelimenin aslı *unas* olsaydı ism-i tasğiri *uneys* olurdu.⁹⁰

⁸⁵ 5/Maide, 60.

⁸⁶ Taberî, a.g.e., VI, s. 348.

⁸⁷ 2/Bakara, 9.

⁸⁸ 3/Al-i İmran, 178.

⁸⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 137.

⁹⁰ Taberî, a.g.e., I, s. 134.

Taberî, Arapçada çoğulun en az kaç olması gerektiğini tartışır. Bilinenin aksine o, cem'in en azının iki olduğunu ifade eder. Taberî, “Eğer (vefat edenin) kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir.”⁹¹ âyetinde geçen kardeşlerin en az kaç tane olduğu hususunu tespit etmek için sarf ilminden yararlanır. Sahabe, tabiin ve İslam u'lemasından bir topluluğa göre kardeşler iki veya daha çok erkek veya kız olabilir. İbni Abbas'a göre ise, çoğulun en az üç olması gerekir.⁹²

Taberî, sahabenin görüşünü tercih eder. Taberî, bazı nahivcilerin cem'in en azının iki olduğunu söylediğini belirtir. İki şey bir araya gelince cemi' olur. O halde iki cemi' kabul edilir.⁹³

Taberî bazen âyetlerde geçen harflerin anlamlarını açıklamaktadır. Harflerin ifade ettiği anlamlar bazı durumlarda fikhî görüşleri de etkilemektedir. Sözelimi o, *min* harfinin kullanım ve anlamlarını ele alır. Maide sûresinin 4. Âyetinin فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ “Onların (avcı hayvanların) sizin için tuttuklarından yiyin.” kısmında geçen *min* harfi bazı anlamındadır.⁹⁴

Taberî, يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ “Günahlarınızı bağışlarım.”⁹⁵ âyetinde geçen *min* harfinin iki anlamda kullanılabileceğini belirtir:

a. Bazı anlamına gelebilir. “Mülklerinin bazısını aldım.” Cümlesinde bu anlamda kullanılmıştır.

b. Âyette geçen edat *an* edatının anlamını ifade edebilir. Bu durumda *min* edatı bütüne delalet eder. “Onun yiyeceklerinden karnım ağırdı.” ifadesinde de *min* edatı bu anlamda kullanılmıştır. Bu âyette bu iki anlam da ihtimal dâhilindedir.⁹⁶

5-Tefsirde Şiirle İstişhad

Sözlükte *istişhad*, şahitlik istemek⁹⁷ anlamındadır. Çoğulu *şevâhid* olan şahid ise, açıklayan, müşahade eden, hazır olan anlamlarına gelir.⁹⁸ Dil bilimindeki ıstilahî anlamıyla

⁹¹ 4/Nisa, 11.

⁹² Taberî, a.g.e., IV, s. 345.

⁹³ Taberî, a.g.e., IV, s. 346.

⁹⁴ Taberî, a.g.e., VI, s. 120.

⁹⁵ 71/Nuh, 4.

⁹⁶ Taberî, a.g.e., XXIX, s.109.

⁹⁷ İbn manzur, Lisanu'l Arab, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y., II, s. 629.

⁹⁸ İbn manzur, a.g.e., II, s.629, 230.

şahid, “bir kaide ortaya koymak için Kur’an’dan veya Arapçasına güvenilen Arapların sözlerinden getirilen delil anlamındadır.”⁹⁹

Şahid kelimesinin bu anlamından yola çıkarak istişhad, “Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”¹⁰⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

Tefsirlerde âyetlerin anlamını tespit etmek için şiirlerden istifade edilmiştir. Bilindiği gibi şiirlerde Arapça en fasih şekliyle kullanılmıştır. Bu açıdan şiirler Arap kelimelerine kaynaklık etmektedir. Taberî de tefsirinde çokça şiir kullanmıştır. Taberî âyetleri tefsir ederken şiirlerle istişhad edip, şiiri âyetin anlamını açıklamada yardımcı bir öge olarak kullanmaktadır.

Taberî, Kur'an'da geçen bir kullanımın, Arap kelimelerinde de var olduğunu ifade etmek için şiirle istişhad eder. Şiiri âyetin anlamını ve âyette kullanılan dilsel kullanımı ortaya koymak için zikreder. Sözelimi o, *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا*, “onların kalplerinde hastalık vardır. Allah onların hastalığını artırmıştır.”¹⁰¹ âyetini açıklayıp şiirle istişhad eder. Allah, “onların kalplerinde hastalık vardır.” haberiyle, itikad olarak kalplerinde hastalık olduğunu kasteder. Bu mana malum olduğundan kinayeli bir şekilde ifade edilmiştir. Şiirde de böyle bir kullanım vardır: *وسبحت المدينة لا تلمها رات قمرا بسوقهم نهارا*

“Şehir (Allah'ı) tenzih etti. Şehri yerme, kendi çarşılarında gündüz ayı gördü.” Bu şiirde kast edilen şehir halkının Allah'ı tenzih etmesidir. Şu şiirde de aynı kullanım vardır: Ey Malik'in kızı, bilmediğin şey konusunda cahilsen ata sor sana!” Bu şiir atın sahibine sor anlamındadır.¹⁰²

Taberî bazen âyetin anlamını tespit için irab tahliline başvurup, şiirle istişhad eder.

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.”¹⁰³ âyetinin tev’iliyle ilgili iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, Allah onları, hakkı gizlemekten alıkoymuyor. Aynı şekilde hakkı batılla karıştırmaktan da alı koyuyor. Buna göre *tektumu* fiili *la telbisu* nehy-i hazırına atfedildiği için meczum olmuştur. Bu durumda âyetin te’vili şöyle olur: “Hakkı batılla

⁹⁹ Harun Ögütçü, *a.g.e.*, s.69.

¹⁰⁰ Harun Ögütçü, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰¹ 2/Bakara, 10.

¹⁰² Taberî, *a.g.e.*, I, s. 139.

¹⁰³ 2/Bakara, 42.

kariştirmeyin ve hakkı gizlemeyin.” İkinci görüşe göreyse, Allah onları hakkı batılla kariştırmaktan alı koyuyor. “Hakkı gizlemek” fiiliyle onların yaptığı işten haber vermektedir. Bu durumda *tektumu* fiili mansub olur. İrab ve mana itibariyle bu âyette geçen kullanım şu şiirde de vardır: لا تنه عن خلق و تأتي مثله عار عليك اذا فعلت عظيم

“Benzerini yaptığın bir davranıştan alı koyma. Bunu yaparsan, bu senin için büyük bir ayıptır.” Bu şiirde de *te'tiye* fiili mansubtur. Şiirin manası bir davranıştan alıkoyma ve benzerini yapma demek değildir. Şiirin manası, sen onu yaptığın halde onu yapmaktan alıkoyma, demektir.¹⁰⁴ Bu görüşe göre âyetin te'vili şöyle olur: Hakkı gizleyerek, hakkı batılla kariştırmayın.

Taberî, Kur'an'da bazen müzari fiilin, mazi anlamında kullanıldığını ifade etmiş ve konuya açıklık kazandırmak için şiirle istişhad etmiştir. Sözelimi Bakara sûresinin 91. âyetinde geçmişteki olaylardan bahsedilirken *tektulun* fiil-i müzarisi kullanılmıştır.

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“De ki: ‘Eğer inanan kimseler idiyerseniz, daha önce niçin Allah’ın Peygamberlerini öldürüyordunuz.’”¹⁰⁵ Taberî, bunun Arap keliminde kullanılan bir yapı olduğunu belirtip şiirle istişhad eder: ولقد امر علي اللئيم يسبني فمضيت عنه وقلت لا يعنيني

“Alçak birinin yanından geçtim, bana sövdü. O’nun yanından geçip gittim ve dedim ki: “Beni kast etmiyor.” Bu şiirde *emerru* fiil-i müzarisi “geçtim” anlamında kullanılmıştır. Şiirin devamında mazi fiili kullanılmıştır.¹⁰⁶ Bu da olayın geçmişte olduğunu gösterir.

Taberî, âyetlerde geçen kelimelerin anlamını tespit etmek için şiirle istişhad eder. Taberî, سِزِي مَسْجِدِ الْهَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا، وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاؤُكُمْ أَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا، “Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakım kimselere beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin.”¹⁰⁷ âyetinde geçen *la yecrimennekum* ifadesinin anlamıyla ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu ifade eder.

Bazı Basrîlere göre, bu ifadenin anlamı, “sizi doğru olmaktan alıkoymasın.” demektir. Bazı Kûfilere göre, “Sizi sevk etmesin.” demektir. Bu konuda herkes şu şiiri delil olarak kullanmıştır: ولقد طعنت ابا عيينة طعنة جرمت فزاره بعدها ان يغضبوا

¹⁰⁴ Taberî, a.g.e., I, s. 292, 293.

¹⁰⁵ 2/Bakara, 91.

¹⁰⁶ Taberî, a.g.e., I, s. 482, 483.

¹⁰⁷ 5/Maide, 2.

“Sen Ebu U’yeyne’yi kötüledin. Bu kötülen, Fezare (kabilesini) kızdırdı.” Taberî, bu konuda görüş belirten herkesin şiiri, âyeti te’vil ettikleri şekilde te’vil ettiğini ifade eder. Bu âyeti, “Sizi doğru olmaktan alıkoymasın.” şeklinde yorumlayanlara göre şiirin manası şöyledir: “Kötüleme, Fezare için kızgınlığı doğru bir şey haline getirdi. Âyeti, “Sizi aşırılığa gitmeye sevk etmesin.” şeklinde yorumlayanlar, şiiri şöyle yorumlamışlardır: “Kötüleme, Fezare’yi kızgınlığa sürükledi.” Âyeti “Bir kavme kızgınlığınız size kazandırmasın.” şeklinde yorumlayanlar, şiiri şöyle yorumlamışlardır: “Fezare kızgınlığı kazandı.” Taberî’nin tercih ettiği te’vil şöyledir: “Bir kavme olan kininiz sizi düşmana karşı aşırılığa sürüklemesin.”¹⁰⁸

Taberî, ağırlıklı olarak şiiri kelime tahlillerinde kullanır. Sözelimi din kelimesinin hesap, karşılık verme anlamlarına geldiğini ifade ettikten sonra şiir nakleder: “Bize (ok) attıklarında bizde onlara atarız. Bize verdikleri şeyin misliyle onlara karşılık veririz.” Bir başka şiirde şudur: “Mülkünün zail olacağını bil ve buna inan. Karşılık verdiğin şeyle sana karşılık verilir.”¹⁰⁹

SONUÇ

Tefsirleri mutlak anlamda rivâyet ve dirâyet tefsirleri şeklinde ayırmak mümkün değildir. Çünkü dirâyet tefsirlerinde rivâyetler kullanıldığı gibi, rivâyet tefsirlerinde de dirâyet örneklerine rastlanmaktadır.

Rivâyet tefsirinin kaynakları Kur’an’ın sünnetle tefsiri, sahabe ve tâbiinden rivâyet edilen haberlerdir. Dirâyet tefsiri, dil bilgisi ve yapılarına dayanarak yapılan tefsirdir.

Taberî, tefsirinin mukaddimesinde kendi tefsir metodunu ortaya koyarken tefsiri üç kısımda ele almaktadır. Taberî’nin bu üçlü taksimatı Taberî’nin tefsir anlayışını özetler niteliktedir.

Birinci kısım, kendisine ulaşmaya yol bulunamayan te’vildir. Bunun ilmini Allah, insanlara bildirmemiştir. Bunlar, kıyametin vakti, Hz. İsa’nın nüzülü, güneşin batıdan doğması, sura üfleme vb. hususların vaktiyle ilgilidir.

İkinci kısım, Hz. Peygamber’in beyanına dayalı olarak yapılan te’vildir. Allah bu te’vilin ilmini, Hz. Peygamber’e has kılmıştır. Ancak bu te’vilin ilmine diğer kulların da ihtiyacı vardır. Bunun ilmine sadece Hz. Peygamber’in âyetlerin te’vilini beyan etmesiyle ulaşabilirler.

¹⁰⁸ Taberî, a.g.e., VI, s. 77.

¹⁰⁹ Taberî, a.g.e., I, s. 79.

Üçüncü kısım, ehl-i lisanın bildiği te'vildir. Bu, Kur'an'ın irabına ve Arapça oluşuna dair te'vil ilmidir. Bu te'vil ilmine ancak Arapça vasıtasıyla ulaşabilir.

Kur'an Arap diliyle nazil olduğu için te'vil yapan kişi, bu dilin imkanlarına dayanmalıdır. Bu bakımdan Taberî, insanın Kur'an'la ilgisini hitap-muhatap ilişkisi içinde ele almaktadır.

Tefsirde dile önem veren Taberî, dilsel tahlillere da çokça başvurmuştur. O, kelimeleri luğat açısından tahlil ettiği gibi, sarf ve nahiv açısından da tahlil etmektedir. Kelime tahlilleri, Taberî tefsirinde önemli bir yere sahiptir. Taberî, 464 kelimenin tahlilini yapmaktadır. Kelimelerin anlamsal boyutunu tahlil eden Taberî, kelimelerin anlamını tespit etmek için çoğu zaman şiire müracat etmektedir.

Bir cümlelin anlaşılması, o cümlede geçen kelimelerin anlamının bilinmesini gerekli kılar. Bu genel kaideden hareketle Taberî, genel olarak önemli bulduğu ve anlaşılması zor kelimelerin tahlilini yapar. O, isimlerin tahlilini yaptığı gibi fiillerin de tahlilini yapar.

Tefsirlerde âyetlerin anlamını tespit etmek için şiirlerden istifade edilmiştir. Bilindiği gibi şiirlerde, Arapça en fasih şekliyle kullanılmıştır. Bu açıdan şiirler Arap kelamına kaynaklık etmektedir. Taberî âyetleri tefsir ederken şiirlerle istihsad edip, şiiri âyetin anlamını açıklamada yardımcı bir öge olarak kullanmaktadır. Taberî, genellikle dilsel tahliller yaparken şiirle istihsad yöntemine başvurmuştur.

Taberî, dirâyet tefsiri yaparken sarf ve nahiv ilimlerinden de yararlanır. Nahiv ve sarf ilimleri sözün fesahatini korumak amacıyla kurulan ilimlerdir. Sözün fesahati ise birbiriyle uyum içinde olan fasih kelimelerin anlaşılır ve dil kaidelerine uygun bir şekilde dizilmesine bağlıdır. Taberî sarf ve nahiv tahlillerini âyetin anlamının anlaşılması için yapar. O, bazen uzun uzadıya sarf ve nahiv açısından kelimeleri tahlil eder.

BİBLİYOGRAFYA

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle dil*, T.D.K.Y., Ankara 1998

Albayrak, Halis, "Taberî ve Kırâat, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları", IV (İsav), Ensar Yay., İstanbul 2002

Alu Şakir, Abdullah b. Abdulaziz el-Muslih, *el-İmam et-Taberi Bahs fi't-Tefsir*, Cami'atu'l-İmam Muhammed b. Suud, Riyad, b.t.y.

Aydın, Atik, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005

el-Bağdadî, Ebu Bekr Ahmet b. Ali el-Hatip, *Tarihu Bağdat*, Daru'l-fikr, Beyrut, b.t.y.

- Bayar, Fatih, *Taberî'nin Tefsir Metolojisi*, basılmamış doktora tezi, Bursa 3008
- Brokelmann, Karl, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, Çev. Mahmud Fehmi Hicazî, Heyetu'l-Misriyyel-'Amme li'l-Kuttab, 1993
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996
- _____, *Tefsir Usulü*, t.d.v.y., Ankara 1995
- ed-Davudî, Muhammed b. Ali, *Tabakatu'l-Müfessirin*, thk. Muhammed Umer, Mektebetu Vehbe, b.y.y., 1972
- Demirci, Muhsin, *Kur'an ve Yorum*, Ensar Yay., İstanbul 2000
- _____, *Kur'an Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2005
- _____, *Tefsir Usûlü*, İfav yay., İstanbul, 2014
- Ebu'n-Nil, Muhammed Abdusselam, "et-Taberî el-Müfessir", el-Munazzemetu'l-İslamiyyeti, Daru't-Takrib, Kahire 1989
- el-Esed, Ömer, "et-Taberî el-Müfessir", el-Munazzemetu'l-İslamiyyeti, Daru't-Takrib, Kahire 1989
- el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, b.t.y, Beyrut
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, çev.İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1991
- el-Hufî, Ahmed Muhammed, *et-Taberî*, Metbaa'tu Mısr, Kahire 1963
- Hurî, Ömer Muhyiddin, *Menhecû't-Tefsir i'nde'l-İmami't-Taberî*, Daru'l-Fıkr, Dimeşk 2008
- İbn Esir, Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006
- İbn Kesir, İsmail b. Umer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Hicr, b.y.y., 1998, S.849
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vilu Muşkilu'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Dimeşk 2011
- İbn manzur, *Lisanu'l Arab*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y
- el-İsfahanî, Ragıb, *el-Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2005
- İsmail, Muhammed Bekr, *İbn Cerir et-Taberî ve Menhecuhu fi't-Tefsir*, Daru'l-Menar, Kahire1999
- el-Kattan, Manna, *Mebehis fi U'lumi'l-Kur'an*, Daru's-Suudiyye, b.y.y., b.t.y.
- Kılıç, Hulusi, *Arap Dilbilgisi Sarf*, Rağbet Yay. İstanbul, 2005
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitabiyat Yay.,Ankara 2003
- _____, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat Yay., Ankara 2005
- _____, "Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine", A.Ü.İ.F.D., 51, 1, Ankara 2010

Öğmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, İsam Yay. İstanbul 2010

___ "Taberî Tefsirinin Şiirle İstişhad yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu, 2010, Konya s.89-100

Öztürk, Mustafa, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefîlik ve İlmî Zahirîlik", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu, 2010, Konya s.17-

Salih, Subhî, *Mebahisu fî u'lumi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut 2007

Savlu, Ahmet Hamdi, *Müfessir Taberî ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.İ.F., Ankara 1971

es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *Tabakatu'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire 1986, s.97

___, *el-İtkan fî 'Ulumi'l-Kur'an*, Daru İbn Kesir, 2006, Beyrut

Eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y.

Şihabî, Ali Ekber, *Ahval u Asar Muhammed b. Cerir et-Taberî*, Çaphane-i Danişgah, Tahran 19945

et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Târihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1971

ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Mufessirun*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1976, b.y.y.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siretu A'lemin-Nubela*, Beyrut, 1984

___ Mizanu'l-İtidal, Metbaa'tu's-Se'ade, Mısır, 1325

ez-Zerkanî, Muhammed Abdulaziz, *Menahilu'l-İrfan fî 'Ulum'l-Kur'an*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1990

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah, *El-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1988

ez-Zidî, Yasir Huseyn, *et-Taberî el-Müfessiru'n-Nakid*, el-Munezzemetu'l-İslamiyyeti, Daru't-Takrib, Kahire 1989

ez-Zuhaylî, Muhammed, , *el-İmamatu't-Taberi*, Daru'Kalem, Dımeşk 1999